

Türkiye'de...

Serbest Piyasa ve Serbest Baskı Dönemine Girilirken

Uyarı mektubu ile parlamentodan geçişli hızlandırılan «anarşi önleme paketi» içindeki yasalar şu günlerde birer ikiye yürürlüğe konuluyor.

Toplumsal başlıca «demokratik haklarını geniş ölçüde kısıtlayan, kullanılamaz hale getiren; buna karşılık devletin baskı ve denetim güçlerine yeni yetkiler tanıyarak, kişisel yaşama dek müdahale imkanı veren bu yasalara karşı, önemleriyle orantılı bir ilginin, tepkinin gösterildiği söylenemez.

Bunun görünür ilk nedeni, Ocak ayı sonlarına doğru ilan edilen yeni ekonomik önlemler paketidir. Bu pakette yer alan çok büyük ölçüdeki zam kararlarının yarattığı şok, «uyarı mektubu» olayını büsbütün küllendirdiği gibi, «paket»in asıl dikkate değer bölümünü oluşturan ve Türkiye ekonomisinin geleneksel işleyişinde, mevcut düzeninde köklü denilebilecek bir yön değişimi sağlamayı amaçlayan politikaları, bu cüretli girişimi bile en azından bir süre gölgede bıraktı.

(Yazımızın ikinci bölümünde bu ekonomiye yeni yön verme operasyonu üzerinde geniş biçimde duracağız.)

Dolayısıyla, ücretli ve sabit gelirliler milyonlarca insan, geçim düzeylerinde büyük düşüşlere yol açan zamlar furyasının etkilerini bir parça olsun hafifletebilmenin sıkıntılı telaşı içindeyken, geniş yığınların ilgisi hemen tümüyle bu konuya yoğunlaşmışken «anarşi önleme paketi»ne dahil yasalar gürültüsüzce parlamentodan çıkmaktaydı.

Toplumsal —yani ezilen yığınların—, yasal siyasal haklarını asgariye indiren bu yasaların çıkışına, karşı gösterdiği tepkisel, sıkıyönetime ilgisizlik —14 Ekim seçimleriyle doğrulanan— ıstıkrar özlemine, eğilimine bağlanabilir. Ancak burada bir özel-tarihi nedenden de söz edilmelidir. Görünürdeki tepkisel ve ilgisizlik biçiminin bu Türkiye'ye özgü denilebilecek neden dikkate alınarak değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Bu bakımdan söze önce buradan başlamamız ve üzerinde biraz fazla durmamız, yadırganmamalı.

Devlet uygulamalarının yürürlükteki yasalara uygun biçimde olması, burjuva devlet anlayışının getirdiği bir ilkedir. Fakat bilinmektedir ki bu ilkeye her zaman uyulmaz. Devletler yasalarda tanımlanmamış, ön görülmemiş bir durumda karşılaştıklarında, yöneticiler ya o duruma iyi kötü denk düşen bir yasal önleme başvururlar ya da —durum onların değerlendirmelerine göre bu yasal önlemlerle baş edilemeyecek gibiyse— yasal dayanak ihtiyacına boş verip uygun buldukları

bir önlemleri «halin gereği» olarak almakta sakınca görmezler.

Bu yasa dışına çıkış, tipik burjuva devletler için istisnadır. İlk fırsatta bu yasa-dışılık yasalık kapsamına alınıp «pürüz» giderilir.*

Fakat, yüzyıllara dayanan bir devlet geleneğine sahip bu ülkede, söz konusu istisnalar uygulamada genel kuraldır. Türkiye'de devlet uygulamaları ile yasalar hiçbir zaman birbiriyle uygunluk içinde olmamışlardır. Bu ülkede «idare» diye bir şey vardır ve bu «idare» anlayışı, yasalara karşı bazı işleyişlerin, tutumların zorunluluğu insanına dayanır. Yani «idare etmek», «gerçeklik»le uyum sağlayan yasaların varlığında, gerçekliğe uygun tutumları almak demektir. Şüphesiz burada önemli olan «gerçeklik»ten ne anlaşılıyor. Konumuz devlet, yöneticiler, idari cihaz olduğu için, onların yerine getirdiği faaliyet açısından görünen «gerçeklik», yani söz konusu zümrenin Türkiye toplumu gerçekliği hakkındaki yargılarıdır.

Bilindiği üzere ülkemizde özel bir kategori oluşturulan «devlet adamları» ve bunların büyük kısmının içinden çıktığı yüksek bürokrasi kesimi, siyasî ve idari nitelikteki yasalar konusunda neredeyse bir ikilem içinde duyarlar kendilerini. Bir yandan yasaların «uygar Batı» toplumlarındaki yasalardan pek farklı olmamasını isterler. Bu istek, onların kendilerini uygar Batı'nın devlet adamları ile özdeşleştirmelerinin ürünüdür. Dolayısıyla yasalar, kendilerini «uygarlık»la özdeşleştirmenin araçlarıdır. Ama öte yandan inanmaktadırlar ki Türkiye toplumu, «gerçeklik» —henüz bu yasalara hazır değildir. Kendileri uygar Batı devlet adamlarıyla, yöneticileriyle neredeyse eş düzeydedirler. Ama ne var ki Türkiye toplumu uygar Batı toplumlarına göre çok geridedir. Türkiye toplumu gerçekliğine tam uygun yasalar getirildiklerinde, bu yasaları temsil eden kendilerini layık olmadıkları kadar düşürmüş olacaktırlar. İşte bu duruma düşmemek için

* Son yıllarda daha iyi görülmeye başlandı ki tipik burjuva devletler ender anlarda bile «yasa-dışı» bir iş yapmamak için özel gayret göstermekte ve «gerçekliğinde tam kullanılmak üzere» bazı yasaları hazırlayıp, çıkarıp bir yana koymaktadırlar. Devlete olağanüstü yetkiler, imkanlar veren bu tür yasalar «normal zamanlarda uygulamaya pek konulmamaktadır. İhtiyat önlemleri olarak saklı tutulmaktadır. Yerli gelip uygulamaya konulduklarında hiç kimse bu uygulamaların «yasa-dışı» olduğunu iddia edemeyecektir.

bir yandan uygar toplumlara mahsus yasalar yaparlar, ama uygulamada bu yasalar değil, «gerçekliğe» uygun yöntemler, idare kuralları geçerlidir.

Yüzyılların devlet geleneğiyle de desteklenen idare yöntemlerinin bir çoğu hâlâ devlet uygulamalarına egemendir. Uygulamada «yasalar» değil, toplum gerçekliği hakkındaki kendi kökleşmiş yargılarını esas alan anlayışımız, buradan hareket ederek, uygun gördüğü bir tutum ve davranış uygulamak, bu uygulamaların «yasalar»a, —yasaların o uygulamaya muhatap olacak kişilere tanıdığı— «hak»lara aykırı düşüp düşmediğine pek bakmaz. Çünkü asıl olan devlettir. Kaldı ki yukarıda da belirttiği üzere yasaların tanıdığı haklar bu toplum için hedeflidir. Yani devletin gerilikten kurtarıp «çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek» istediği toplumun ancak o düzeye yükseldiğinde kullanacağı haklardır. İşte bu nedenle, henüz söz konusu düzeye yükseltilmemiş toplumun, kişilerin, bu haklara sahip çıkması «aşırılık»tan başka bir şey değildir. «Devlet»i haliyle rahatsız eden bu «aşırılık», aynı zamanda nankörlüktür de.

«Devlet»in Türkiye toplumunu, «çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek» amacını önüne koyduğu Cumhuriyet sonrası dönemde, Atatürkçü devlet, bu tür nankörlüklerle birkaç kez karşılaşmış ve gerekeni de yapmıştır. Örneğin 1931'de yürürlükteki «yasalar»a uygun olarak Serbest Fırka adlı parti kurulduğunda —daha doğrusu kurdurulduğunda— görülmüştür ki, bu partinin etrafında hemen toplanan onbinlerce insan «kurtarın bizi» diye haykırıyordu. Bu onbinlerce insan kendilerini «gerilikten» kurtarmak amacını taşıyan kurtarıcılardan kurtulmak istemekteler. Bu nankörlük karşısında idarecilerimiz, Serbest Fırka'yı kendilerini kapatmaya «kına etmek» zorunda kaldılar. Bu örnek, 1924 Anayasası'nda ve öteki yasalarda parti kurmak, düşüncelerini açıklamak, toplantı yapmak, demek kurmak gibi hakları yoksayan hükümler olmasına karşın, en azından 1946'ya kadar partilerin kullanma girişimlerinin neden dolayı bunca az olduğunu, bir başka deyişle, neden hiç kimsenin bu hakları kullanma cesaretini göstermediğini açıklar.

Yakın dönemlere kadar Türkiye toplumu, yüzyılların deneyleri ve en son Cumhuriyet döneminin uygulamalarının kendisine ilçe öğrettiği derslere uygun bir davranış kalıbı içindeydi. Bu yüzden yasaların ne olduğu, kendilerini hangi hakları tanıdığı konusunda pek ilgililenmezdi. Bu yasaların kendisinde devlet uygulamalarına karşı bazı savunma hakları tanıdığı bilse bile, bu haklara dayanarak devletin, devlet güçlerinin bir eylemine karşı kendisini savunmaya kalkışmanın akıl kârı olmadığını bilir ve asil bu bilgiye göre davranışlarını düzenlerdi. Yüzyıllar ona öğretmiştir ki asıl olan yasaların yöneticilerle tanıdığı haklar değil, yasaklamalardır. Yasaklama gücünü ellerinde bulunduranların somut gücü karşısında «yasa»nın size tanıdığı hakkın gerçek bir anlamı, geçerliliği yoktur. Bu bakımdan, «hak»larınızı bilmeniz gerekmez, gerekli olan yasakları bilmektir ve yasayı bilmek budur.

Yüzyılların deneyleri içinde devleti hep «yasaklayıcı» olarak görüp tanımış olan Türkiye toplumu, bu devletin kendi kendisine sınır koyan, kendi eylemlerinin bazı çeşitlerini yasaklayan yasalar çıkarması olmasını,

—örneğin devlet güçlerinin gerek gördüğü her yerde kişilere dayak atmasının işkence yapmasının yasaklanmasını— ilçe bildiği devlet gerçekliği ile uyuşturmada için ciddiye almaz. Ve zaten bu yasayı çıkarmış olanlar da, buna gerçekten uygulanacak diye bakmıyorlardır. Bu yasa, devlete uygar devlet görünümünü vermek için lazımdır. Sağduyulu, «Türkiye toplumu gerçekliği»ni bilen idareciler, pekâlâ bilincindedirler ki eğer örneğin bu güvenlik güçlerinin dayak atmasını, işkence yapmasını yasaklayan yasa gerçekten uyulacak olsa, «ülkenin güvenliğini» sağlamak kesinlikle mümkün olmaz. Yasalara riayet kalmaz ve yasa tanımazlık ülkeyi sarar.

Bu bakımdan «yasalar» öğrenmeye meraklı kişiler ilkin bilmelidirler ki öğrenilmesi gerekli olan şey «hak»lar değil, «yasaklar»dır. Kişilerin kişilere karşı kullanılabileceği hakların öğrenilmesi yararlıdır ama kişilerin devlet uygulamalarına karşı kendilerini savunma imkanı veren —haliyle siyasal— hakları bilmenin pek fazla pratik yararı olduğu söylenemez. Örneğin kendisinin karakolda, «güvenlik kuruluşları»nda dayak yememek, işkence görmemek gibi bir hakkı olduğunu öğrenen ve bu bilgisini söz konusu yerlerde açıklayan kişinin bundan dolayı kârı çıkacağı hiç söylenemez. Bu örnek ayrıca şuna ışık tutar ki yasalardan yasakları öğrenen kişi, kendisine ve kendi gibilerine neyin yasaklandığını öğrenmelidir. Devlet güçlerine neyin yasaklanmış olduğunu bilmek, bu bilgiyi ciddiye almak «anlayışsızlık» kanıtıdır. Dolayısıyla öğrenilmeye gerek yoktur. Çünkü yasalar aksini söylese bile gerçekte devlete yasak yoktur.

Belirtilmeye değer bir nokta daha var. Bu ülkede «yasalar»ın, uygar devlet görünümünü sağlamak gibi özel bir işlevi olması nedeniyle, «yasalar»ımız, gerçek yasaların tümünü içermeye, idare geleneğimiz, kendine özgü buluş güçlerini seferber ederek bu boşlukları kapatır. Örneğin Kürtçe yayın yasalarında yasak değildir. İstenilen dilde —dolayısıyla Kürt dilinde— yayın yapmak hakkınız vardır. Ama bu Kürtçe yayın yapmakla «yasak»ları çiğnemiş olmanız gerçeğini değiştirmez. Bu tür gerçek yasaların ilginç yanı, yasaklanma gerekçelerinin son derece zengin çeşitlilikte olabileceğidir. Bu tür, yasada yer almayan ama gerçekte varolan yasakları çiğnediğinizde, çok geçmeden —en hafif— bir suç işlediğinizne ilişkin tebligatla karşılaşacağınızı bilirsiniz ama bunun ne tür bir suç olduğunı önceden bilmeniz bu nedenle pek mümkün değildir.

Buraya kadar anlatılanların özeti şu: Türkiye toplumunun son yüzyıl içinde geçirdiği siyasal evrimi, yasalar düzeyinde kalarak, siyasal içerikteki yasa değişikliklerine bakarak anlamak pek mümkün değildir. Yasalarda başka bir devlet-toplum ilişkisinden, başka bir karşılıklı yetki ve haklar düzeyinden söz edilirken, gerçek ilişkiler bunun çok dışında, ayağı bir zeminde yürümüştür. Yasalar aşağı yukarı bir burjuva devlet-toplum manzarası çizmekte, karşılıklı yetki ve haklar bu varsayım üzerinde belirlenmektedir. Oysa devletçiler yönettikleri toplum gerçekliğinin böyle olmadığını «bilmekte», ona çok geri bir statü tanımakta, kendi yetkilerini ve bunun kullanımı biçimlerini kendi bildiklerine göre düzenleyip, toplumdan da söz konusu ger-

cek statüsüne uygun davranışlar beklemektedirler. Halk kitleleri de devleti yasalarda tanımlanan devlet olarak görmemekte, kendisini yasalardaki toplum yerine koyup ona göre davranmamaktadırlar.

Günümüz Atatürkçülerinin hasretle andıkları Cumhuriyet dönemi âhengi böyle kurulmuştur. Cumhuriyet kurucularının, yeni Türkiye devleti yöneticilerinin toplumu değerlendirdikleri Osmanlı yöneticilerinden farklı değildir. Fark, kendileri ile Osmanlı yöneticileri arasındadır. Fark, Osmanlı devletinin iç işleyişi ve kendisini tanımlayışı ile, Türkiye devletinin iç işleyişi ve kendisini sunuşu arasındadır. Türkiye toplumu, devleti her zaman kendi dışında, üzerinde bazı haklara sahip bir varlık olarak algılayan, kabullenen kapitalizm-öncesi toplumlarının bu ortak anlayışını paylaşıyor. Kendisi ile devlet —yöneticiler— arasındaki ilişkili hiçbir zaman organik bir ilişki olarak görmemektedir. Bu bakımdan devlet düzeyindeki bir değişim demek devletin toplumdaki istediği şeylerde bir değişim demektir. Toplumun devlet karşısındaki statüsünde, «hakları»nda bir değişim değildir. Söz konusu devlet düzeyindeki değişimler, halk kitlelerinin bilinçli, doğrudan katkıları olmaksızın gerçekleştiği sürece, isterse devlet, topluma bu anlamda bazı haklar bile «vermiş» olsa, bunlar halkın ona yönelik eylemiyle temellük edilmiş şeyler olmadıkları için, gerçekte kullanılamayacaklardır. Bu nedenle ki Ankara halkı bir sabah top sesleriyle uyup, Cumhuriyetin kurulduğunu öğrenince, ardından bütün ülke halkı devletteki bu değişimden haberdar olunca, yüz yılların devlet-toplum ilişkisi değişmiş olmadı. Türkiye toplumu 1950'li yıllara, fazlasıyla değişmeyen kendi kapitalizm-öncesi hayat tarzı içinde, bu hayat tarzına karşılık düşen siyasal edilgenliğe uygun davranış biçimleri altında geldi. Kendilerini «uygar Batı» devlet yöneticilerine benzeten Türkiye devlet yöneticileri, Türkiye toplumunu da «uygar Batı» toplumlarına benzetmek için ona şapka giydirmiş, yeni alfabeyle öğrenmesini istemiş, arşın yerine metre, okka yerine kilogram kullandırmıştır. Ama şapkayı, alfabeyle, metreyi ve kilogramı kullanmasını bilen kişiler, böylece benzetildikleri burjuva toplum kişilerinin kendi burjuva devletleri karşısında takındıkları siyasal tavra benzer bir tavır aldıklarında, yani belli siyasal haklara sahip kişiler olarak devletten buna göre davranmasını istediklerinde, karşılarında yine o bildik devleti; siyasal insiyatifi tamamen kendisine ait sayan, tebaasının kendi devlet iradesi karşısında herhangi bir hakkı olabileceğine aklı yatmayan kapitalizm-öncesi devleti görmüşlerdir. Halk kitleleri, kendilerini mevcut yasalarda tanımlanmış toplum yerine koymuş gibi davrandıklarında, devletten de yasalardaki yetki sınırları içinde bir tutum bekler gibi göründüklerinde, toplumu «çağdaş uygarlık düzeyine yükseltme»yi iş edindiğini söyleyen devlet yöneticileri bir nankörlük olayıyla karşı karşıya olduklarını düşünmüşlerdir. 1950'ye kadar devleti yönetenler bu tür «nankörlük»lerin hemen cezasını vermekle birlikte, «yasaları» değiştirme gereğini duymamışlardı. Çünkü onun «nankörlük»le eş tuttuğu toplumsal tepkiler, mevcut yasaları gereke göstererek, yasaların kendilerine verdiği haklara dayanarak ortaya çıkmıyor, tersine genel feodal ideolojinin adil devlet anlayışından, ahlakî toplumsal değerlerden yola çıkan bir kimlikle gösteri-

yorlardı tepkileri.

1950'de yükselen burjuvazi, halk kitlelerinin bu tepkisini kendi etrafında örgütledi ve DP iktidara geldi. Bu tarihten itibaren hızlanan kapitalizmin gelişmesi, 1960 sonlarına gelindiğinde Türkiye toplumunun, eski kapitalizm-öncesi hayat tarzını büyük ölçüde değiştirmişti. Nüfusunun büyük kısmı köylerde ve küçük kasabalarda yaşayan, üretimi ilkel tarım ve zanaatçı dâvanan ve üretilenlerin çok büyük bölümünü dar bölgesel pazarlar içinde mübadele eden, toplumsal işbölümü, bu çerçevede içinde kurulmuş Türkiye toplumu geride kalmıştı. Türkiye toplumu yukarıda sayılan maddi koşullara tekabül eden politik edilgenlikten artık sıyrılmaya başladığı 1960 sonlarında; nüfusunun yarıya yakın kısmı orta büyüklüğün üstündeki kentlerde yaşayan, gelişen bir sanayiye sahip, ürünlerin ulusal pazarda mübadelesine geniş ölçüde geçmiş ve bu gelişmelere uyurlu olarak eski toplumsal ilişkilerinden, kültürel, ahlakî değer ve kalıplardan uzaklaşmaya başlayan bir toplum haline gelmiştir.

Bu değişimi, yukardan beri üzerinde durduğumuz konu açısından ele alacak olursak, şunu söylemeliyiz ki, bu tarihe kadar Türkiye'deki gerçek siyasal-toplumsal ilişkileri yansıtmayan bu nedenle de, ne devleti yönetenler ne de halk kitlelerinin çeşitli kesimleri tarafından bağlayıcı bir rol verilmeden yasalar, yavaş yavaş önem kazandı. Gelişen kapitalizmin kentlerinde toplanan insan yığınları içine girdikleri yeni üretim koşullarında biçimlenmeye başlayan sınıfsal konumlarının gerektirdiği hakları tanıyan yasaların savunucusu haline gelip, bu hakları kullanmaya başladılar. İşte bu tarihsel anda; hem geleneksel devlet yöneticileri («asker-sivil aydın zümre» denilen içgüdüsel feodal nitelikli kast) on yıllardır takındıkları sahte «ilerici» maskeyi, «çağdaşlık» etiketini bir yana bırakıp gerçek yüzleriyle, otokratizmleleriyle arzı endam ettirler; hem de gelişen kapitalizmin varlıklı sınıfları tarihsel oluşumlarının özelliklerinden gelen tüm zaafatlarını sergileyen bir politik telaşa kapılmış olarak yasaları değiştirmenin, siyasal hakları kısıtlamanın yollarını aramaya başladılar. 12 Mart döneminde artık «çağdaşlık»tan falan değil «ülkenin jeo-politik konumundan», «Cumhuriyetin geleceğinden bahsedene, böylece kendi otokratizmlelerine denk düşen terimlerle konuşmaya başlayan bu «asker-sivil bürokrasi»nin çekilmiş kılıçları altında Anayasada, siyasal nitelikli yasalarda büyük çaplı değişiklikler yapılarak yükselen halk hareketinin yasal dayanakları olabildiğince ortadan kaldırıldı, kısıtlandı.

Fakat eğer Türkiye'de yasaları gerektiğinde bir yana koymak gibi bir adet varsa, eğer siyasal tavırları, yasaların belirlediği biçimde değil, fiili ilişkilerin, durumun zorunlu gösterdiği biçimde alma alışkanlığı yerleşmişse, sonuç olarak bu ülkede bir «idare» anlayışı sürüp gidiyorsa, bunun patenti halk kitlelerine ait değildir.

Bu ulusal gelenek, 1973 sonrasında da aynı geçerliydi. Şüphe yok ki bu kez gelenek hayli farklı biçimde sürdürülüyordu. Çünkü Türkiye tarihinde ilk kez insiyatifi halk kitlelerindedir. 12 Mart rejimi esnasında, bu halk fazla —hatta ülke— geldiğine karar verilerinde pek çok demokratik hak kısıtlanmıştı. Ama ne var ki 1973 sonrasında ortaya çıkan ve giderek

Birikim 60/14

yaygınlaşan toplumsal muhalefet hareketi, bu kısıtlanmış «demokratik hakları», kısıtlanmamış oldukları 71 öncesinden çok daha geniş ve «genişletilmiş» biçimde kullanarak öyle bir fiili durum yaratmıştı ki, kısıtlama yasalarının çizdiği sınır hayli gerilerde kalmıştı.

Resmi siyasal düzen, idari mekanizma, tarihinde karşılaşmadığı bu güçlü atağın önünde çekildi. Yüz yıllardır edilgin bir toplum gerçekliği üstünde uygulanmış idare teknikleri, bu gerçeklik üzerinde edinilmiş «devlet deneyi», bu tarihsel durum karşısında artık etkisizdir. Toplumsal muhalefet hareketinin zirveye ulaştığı 1973-1977 döneminin ortalarında, MC hükümeti bu olaya reaksiyon olarak kuruldu. Geleneksel devlet bastırma ve baskı yöntemlerinin yetersiz kaldığı bu noktada bir yandan faşist kadrolar «devlete yardımcı» güçler olarak kullanılırken, öte yandan toplumsal muhalefet hareketine karşı bir kitle hareketi organize etme yoluna gidildi. İlk cephede girişildi bu işe. İlk cephe zaten kendiliğinden oluşmaktaydı. Toplumsal muhalefet hareketini oluşturan işçi ve emekçi yığınları. Mülk sahibi sınıfların çeşitli kategorileri bu hareket karşısında kendi sınıf örgütlerini doğrudan politik tutumlar almaya yönelttiler. Ziraatçılar Birliği, Esnaf ve Zanaatkarlar Konfederasyonu, Sanayi ve Ticaret Odaları gibi, «meslek» kuruluşların denetimini elde tutan söz konusu «meslek»lerin üst tabakaları, 1977 yılında Hür Teşebbüs Konseyi'ni oluşturdular. Bu girişime öncülük eden büyük sermaye çevreleri Hür Teşebbüs Konseyi'nde, ayrıca İşveren Sendikaları Konfederasyonu, TÜSIAD gibi örgütler ile de yer alıyordu. Böylece büyük sermayenin gitgide belirginleşen öncülüğünde bir mülk sahipleri bloku oluştururken, öte yanda toplumsal muhalefet hareketini oluşturan sınıf ve tabakalardan insanlara yönelik örgütlenmeler de gidildi.*

Bu işi üstlenenler ise haliyle faşist harekete mensuplardı. 1973-1977 döneminde faşistler, toplumsal muhalefet hareketi içinde yer alan her kesime karşılık

* Şu nokta üzerinde ilgilie durulmalıdır. Toplumsal muhalefet hareketinin sürekli yükseliş gösterdiği MC hükümeti döneminde, şimdikiye benzer bir «anaerşi önlem yasaları» getirilmedi. Oysa toplumsal hareket, mevcut yasaları, yasal hakları sonuna kadar, hatta «genişletilerek» kullanmakta, devlet memurlarının —polisler dahil— giderek artan bölümü, sol cephe içinde, hemen tümüyle sosyalist kimlikli kadroların yönetiminde ki dernekler, meslek kuruluşları içinde örgütlenmekteydiler. Bu örgütler «ideolojik eğitimi» de ihmal etmemekteydiler.

Hükümet partileri, hergün bu olguyu şiddetle eleştirirken, «yasaların boşluklarından yararlanıldığı»ndan yakınmakta, devlet memurları içinde bile solcuların örgütlendiğini ve bunun ne büyük bir tehlike olduğunu ilan etmekte, özellikle TÖB-DEK ve POL-DEK üzerine yoğunlaşan sürekli propagandalarla, bu tür örgütlerin varlığını neredeyse felaketin ta kendisi olarak nitelendirilmekte ise de; iki yılı aşkın iktidar süresi içinde oturup, şimdi yasalardan «önlem paketi»ni hazırlayıp, bir an önce bu «felaketli durum»un yasal

düşen bir dizi ekonomik, mesleki ve yerel örgütler kurdular. Gerçi bu faşist örgütlenmeler üye sayısı itibarıyla, pek gelişemediler ama bunların da kanallıya öteki MC partilerinin «tabanı» ile ilişkilerini sıklaştırdılar. MC partilerinin, toplumsal muhalefet hareketine gerektiğinde bir karşı kitle hareketiyle cevap verebilmeye açık, buna hazırlıklı olmaya yönelik politikalarının, bunun için yürüttükleri «milliyetçilik»e dayalı ideolojik-politik kampanyalarının ilk meyveleri, Erzurum, Elazığ, Iğdır olaylarında görüldü. Faşistler buralarda sağ kitlelerin öncüleri, sürükleyicileri olarak sıvrıldılar.

Fakat, MC iktidarının devlet aygıtı eliyle uyguladığı, bilinen baskı, bastırma yöntemlerine ek olarak devreye sokulan bu tür çabalara karşın 1977 ortalarına kadar, düzen güçleri, ülkede politik insiyatifi yeniden ele geçirmiş değillerdi. Düzen güçleri derken yalnızca MC partilerindeki değil, CHP'de temsil edilen eğilimleri de kasdediyoruz. Gerçi CHP «ne ezilen ne de ezen, insanca, hakka bir düzen» vaad ederek, bu sloganı yükselterek; (kapitalizm-öncesi hayat koşullarını yadsayan, ama yerleşmekte olan kapitalist hayat tarzını da şimdiden görülen sorunları ve açmazları nedeniyle eleştiren) toplumsal muhalefet hareketinin, yeni bir toplum, düzen arayışına sahip çıkmakta, desteklemek- te ise de; aslında düzenin ana muhalefet partisi olarak üstlendiği misyon, toplumsal muhalefet hareketinin mevcut düzen kanallarına —daha «çağdaş»larını da ekleyerek— sokmak orada biçimlendirmektedir. CHP, düzeni daha sağlamlaştırmak için «değiştirecek» CHP.

Daha doğrusu CHP'nin amacı bu idi. Ama 22 aylık iktidar döneminde CHP, yalnızca bu kimliği önü açık göstermekle kalmadı, aynı zamanda önerdiği düzeni onarmak-sağlamlaştırmak programının mevcut ülke koşullarında uygulanmasına imkan olmadığını veya CHP'nin bunu uygulayacak güç, kadro, hazırlık ve beceriden geniş ölçüde yoksun bulunduğunu açığa vurdu. CHP iktidarı bu nedenle tam bir hezimete sona erdi.

CHP'nin, Türkiye'de düzeni «demokratik sol» doğrultuda değiştirerek sağlamlaştırmaya iddiasıyla iktidara gelip tam bir hezimete uğramasının herhalde en önemli nedenlerinden biri, «demokratik sol» politikaların özellikle ekonomiye ilişkin —temel— kısmının dikkate değer zayıflığıdır.

Gerçi CHP iktidara geldiğinde vaadettiği demokratik sol politikaların hemen hiçbirini uygulamadı, daha doğrusu uygulamadı ama yine de bu noktayı belirtmek gerekiyor. Çünkü, CHP bu «kendi politikalarını uygulamamasının» gerekçesi olarak, ülke ekonomisinin «enkaz» halinde oluşunu öne sürmekteydi. CHP'ye göre önce enkaz onarılacak, yani CHP'nin değiştirmek istediği düzen iyi kötü işler hale gelecek, ilk iş tamam-

dayanaklarını ortadan kaldırmaya girişiyordu. Bu işin neden CHP hükümeti tarafından yapıldığı sorusunu sormadan önce, dikkate almalıyız ki toplumsal muhalefet hareketi 1977 ortalarından itibaren önce durulmaya, —CHP hükümeti kurulduğu esnada ise— geri çekilmeye başlamıştı. Sanırız bu olgu, yukarıdaki soruyu gereksiz kılar. CHP hükümeti zamanında koşullar uygun hale gelmişti.

lanacak, daha sonra ise CHP, bu onarılmış düzeni «demokratik sol doğrultuda» değiştirecektir.

CHP, diyelim düzeni iyi kötü işler hale getirip, kendi demokratik sol ekonomi politikalarını uygulama noktalarına gelseydi ne yapardı? CHP programı bu konuda köy kentler ve «halk sektörü» dışında herhangi bir şey söylemiyor. Burada dikkati çekmek istediğimiz nokta, bunların halkın özerk girişimlerinden çok, devletin düzenleyici rolünü, özel destek politikalarını gerektiren öneriler oluştu. Devlet uygun köy-kent projeleri hazırlayacak, bunların altyapılarını kuracaktır. Aynı şekilde devlet küçük tasarrufların bir araya getirilmesiyle, sendika ve kooperatif fonlarıyla kurulan halk şirketlerine geniş krediler verecek, güvenceler sağlayacaktır. Mevcut devlet sektörü ve «özel sektörün» yanısıra, onlarla sirtışmeden bir «halk sektörü» oluşturacaktır devlet.

Devletin bütün bu işler için gerekli mülki kaynakları nereden bulacağı ayrı konu. Fakat bulunduğunu varsayacak bile, ülkede «Batı demokrasilerinden farkı» bir demokrasinin kurulması sorununu, bunu yalnızca kendisinin içtenlikle benimsediğini ilân eden CHP, bu köy-kentli, halk sektörü ekonomiyi, öngördüğü mekanizmalarda kurduğunda oluşacak toplumsal yapı ve siyasal düzenin kesinlikle «Batılı» anlamda demokratik olamayacağını kavramıştır. Çünkü «Batı»da «demokratik haklar» yoğun sınıf mücadelelerinin damgasını taşırlar. Bu mücadelede devlet, mevcut yetkileri, gücünü kullanarak egemen sınıfın yanında yer almıştır. Batı demokrasilerinin tarihsel evrimi boyunca ezilen halk yığınları, topluluklar, sınıflar ve bireyler pedergahlı bir devlet—toplum ilişkisi anlayışı ile, düzenleyici bir devlet kavramı ile mücadele etmişlerdir. «Batı demokrasilerinin» ayırdedici yanını, gücünü veren sivil toplum kurumları, değerleri bu süreçte olmuştur. Bu bakımdan «demokratik hakların» gerçek güvencesi devlet ve yasalar değil, işte bu toplumsal temeldir.

CHP, Batı demokrasilerinin ve onun demokratik haklar sisteminin içerdiği ile doğrudan bağımlı bu oluşum sürecinin karakteristiğine aykırı düşen bir yol önermekte, ama aynı sonuçların ortaya çıkacağını ummaktadır. Sonuçun, ona yönelik eylemin yapısı ile kopmaz ilişkisini anlayamamak, yalnızca CHP'ye özgü değildir. Önerdiği yol, CHP'nin hâlâ o kadim devlet anlayışından kurtulmadığını gösteriyor. Yüzyıllardır kendisini toplumun koruyucusu, düzenleyicisi gibi gören, toplumu kendi yönetim nesnesi sayan bu kadim anlayış, dün «toplumu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak» için, Ecevit'in «üstyapı devrimleri» dediği girişimlerde bulunmuştu. Şimdi CHP, sözde «altıyapı devrimleri» ile işe girişiyor. Dün «üstyapı devrimleri» yapılırken de inşaatçı, yürütme gücü «yukarıdan»dı, şimdi «altıyapı devrimleri» de bu noktada farklı düşünmemektedirler.

Bu nedenledir ki iktidarı boyunca CHP hükümeti «aşağıdan gelen» inşaatçılara hep karşı çıktı. Örneğin 16 Mart'ta taşistlerin I. Üniversitesi önünde yaptıkları katliama protesto için düzenlenen genel boykot kampanyasına cephe aldı. Kitlelerin inşaatçı, katilima ka-

pasitesi CHP'yi iktidara getirmekle sona ermeliydi. Artık bu noktadan sonra iş CHP hükümetinin yönettiği devlet ağıttındadır. Bu devlet işbaşındayken kitlelerin siyasal duyarlılıklarını; eskisi gibi sürdürmeleri, protesto eylemlerine başvurmaları gereksizdi. Yumuşak görünümü altında geleneksel devlet anlayışı hiç değişmeden sürüp gidiyordu. Devlet kurucusu CHP, yüz yılların devlet mirasını terketmiş değildi.

Gelgelelim CHP, iktidarı esnasında, özü devlet eliyle düzeni değiştirmek olan kendi programını uygulayamadı. Kendisini karakterize eden devletçi yaklaşımı ile ekonomik düzenin bunalım noktasındaki sorunlarına eğildi. Düzen verili alınıldığında sorunlar, enflasyon, döviz ve petrol-enerji sorunları olarak görüldü. Dolayısıyla CHP hükümeti, enflasyonu düşürecek, döviz darboğazını açacak, petrol sağlayacak ve böylece ekonomiyi bunalımdan kurtaracaktır. CHP iktidarında devlet, bütün gücüyle, yapıdan soyutlanarak kalmış bu sorunları çözmeye uğraştı ve haliyle başarıya ulaşamadı. Oysa az sonra göreceğimiz gibi Kasım 1979'da iktidara gelen Demirel hükümeti sözkonusu sorunların, ekonomik yapı-düzen ile bağlantısından hareket ederek, kapitalizm ölçülerinde kökten diye-bileceğimiz bir yapı değişimi öngören bir perspektif içinde getirdi «ekonomik önlemler paketi»ni. AP'nin paketi, devleti ekonomik özne ve ekonomik düzenleyici olarak etkisizleştirmekte iken tersine CHP'nin 1978 ve 1979 Mart'ında getirdiği önlemlerinde devlet, sözkonusu özellikleriyle daha fazla ön plana getirilmek-teydi.

CHP, aynı yaklaşımı öbür önemli konuda haliyle sürdürecekti. 1978 başında en içten demokrat parti olarak iktidara gelen CHP'nin, daha bir yıl bile geçmeden «anaşsi önlemler paketi»ni hazırlayıp parlamentoya sunması, devlet baskı ve denetim gücünü —toplumun mevcut demokratik hakları aleyhine— artırmaya gerek görmesi, hiç de yadırgatıcı sayılmamalıdır. Yukardan beri özetlenen mantığı ile CHP'nin, sözkonusu yasaları ortama, halin gereklerine dayandırması, bu özüne başvurmaları hiç de ikna edici değildi. CHP, düzenin sorunlarını mevcut yapıyı veri olarak, devlet kanalıyla yapılan girişimlerle çözmeyi esas almış ve ekonomik planda devlete yeni görevler yüklerken, dolayısıyla onun ekonomik işlevler alanını genişletirken buna paralel olarak —getirdiği «anaşsi önlemler paketi» ile de— devletin baskı-denetim gücünü artırmaya gerek duymuştur.

Iktidara geldiğinde CHP'nin hazırladığı devletin baskı-denetim gücünü artıran paketi, ufak rütüşlerle aynen sahiplenilen AP, 24 Ocak'ta ilân edilen yeni «ekonomik önlemler paketi»nde CHP'nin yirmi iki aydır sürdürdüğü tutumun tersi denilebilecek bir yaklaşım ve amaç gözetmektedir. Demirel hükümetinin genel programında aynı «anaşsi önlemler paketi»nin rolü, Ecevit hükümetinden çok farklıdır.

Nitekim devletin baskı-denetim işlevlerini genişleten ve güçlendiren yasaların çıkarılması noktasında gerçekleşen AP-CHP işbirliği, 24 Ocak kararlarının açıklanmasından sonra ayrılmaya döndü. CHP Genel Başkanı, AP'nin uygulamaya koyduğu kararlara, «ülke ekonomisinin geleneklerinden ayrıldığı» ilân ederek eleştirdi.

Birikim 60/16

Gerçekten de AP, 1930'lardan bu yana Türkiye'de uygulanmış olan çeşitli ekonomik politikaların adeta mihrivi denilebilecek noktalarda önemli değişiklikler yapmakta, dolayısıyla bir «gelenekten ayrılmaktadır». 1930'lardan bu güne ülke ekonomisine yapılan en kapsamlı ve kökten müdahaleler bu. Demirel'in «serbest piyasa ekonomisine geçiş» diye özetlediği bu kararların devlette ilgili alanları ilk etapta ülke ekonomisinin iç işleyiş düzeninde, daha sonra ise toplumsal üretimin yapısında, bileşiminde büyük çapta değişiklikleri amaçlamaktadır. Türkiye'de devletin, emperyalist sistem içindeki öteki ülkelerin —ve dolayısıyla şu sıralar kendilerinden çok söz edilen G. Amerika ülkelerinin— devletlerinden farklı olarak, ülke ekonomisinde merkezi bir yere, etkinliğe sahip olduğu dikkate alınrsa, Demirel hükümetinin aldığı kararların önemi açıkça ortaya çıkar.

Türkiye'de devlet, hemen tüm üretim ve hizmet alanlarında varolan —bir kısmı tekel— çok sayıda KİT sayesinde, ülke ekonomisinde sanayi, ticaret —hatta bir ölçüde tarım— sermayesi olarak büyük ağırlığa bir yer işgal eder. Gerek üretilen birçok temel mal ile gerekse destekleme alımları ve sübvansiyonlar ile, ekonomik bir özne olarak piyasadaki ücret ve fiyatlar düzeyini büyük ölçüde etkiler ve kendi büyük yatırımlarının yanısıra öteki yatırımları da yönlendirerek, ülkenin üretim yapısına yön verir.

Demirel hükümeti, devletin bir ekonomik özne olarak ülke ekonomisinde tuttuğu bu yerli giderek daraltmayı amaçlamaktadır. Devletin bazı üretim alanlarındaki tekel kaldırılmakta, bazı devlet işletmeleri, eşit koşullarla aynı işi yapan özel firmalarla rekabete itilerek, zaman içinde erimeye terk edilmektedirler.

Bu amaca ne ölçüde varılacağı, bu sürecin yaratacağı sonuçların umulanları ne ölçüde uyacağı ayrı konudur. Ama şunu belirtmeliyiz ki, yapısal bir değişimi amaçlayan bu kararlar, Türkiye'deki özgü gelişimi içinde bilinen duruma gelmiş olan kapitalizmin kendi içsel gerekleri ile uyuyordu. Bu kararlara Türkiye'deki kapitalizm yeni bir döneme başlamıştır. Yapısal gerekçeler, hatta zorunluluklara dayandığı için bu süreçten geri dönmeyecek. Az azından altı ay işbaşında kalacağı simdiiden söylenebilen olan Demirel hükümeti düşüncesi bile, yerine kurulacak herhangi bir mümkün hükümetin de aynı doğrultuyu izleyeceği, uygulanmakta olan kararlarda ancak kısmi düzeltmeler yapacağı veri alınmalıdır.

Mevcut ekonomik yapıda öngörülen değişiklikler, yalnızca devlet işletmelerinin bazı sanayi dallarındaki yerini diğer sermayeye terketmesi ile sınırlı değil. Devletin bir diğer önemli ekonomik işlevinde, tarım ürünlerine ilişkin destekleme alım politikalarında da değişiklikler yapılmıştır. Tarım ve tarım ürünleri ticaretinde «serbest piyasa kurallarının» tam işlemesine yönelik bu yeni politikalar ve ayrıca tarım girdilerine uygulanmakta olan sübvansiyonların büyük çapta kaldırılması, öncelikle küçük işletmelerin ayakta kalmasını hayli güçleştirecek niteliktedir. Bunun tutun —ve herhalde çay— gibi ihtiyaç fazlası bazı tarım ürünlerinin üretiminin kısıtlanması, bunlara tahsis edilmiş bazı tarım alanlarının başka ürünlere yönlendirilmesi amacını taşıdığı da eklenmelidir.

Şüphesiz yok ki küçük işletmelerin tasfiyeye itilmesi olgusu tarım-dışı alanlar için çok daha fazla geçerlidir. 24 Ocak kararlarından sonra başlayan zam fiyatlarından yararlandığını düşünen ve fiyatların serbest bırakılması nedeniyle kendini koruyabileceğini varsayan küçük-orta girişimci kesimi, «serbest piyasa koşullarının» kendilerine neler getireceğini bir süre sonra görebileceklerdir. Uzunca bir süredir kapasitelerinin altında üretim yapan büyük işletmelerin tekel haline gelişleri hızla gerçekleşebileceklerdir.

Ülkenin üretim düzeninde öngörülen bu yoldaki değişimler, Türkiye ekonomisinin kapitalist sisteme entegrasyonu ile ilgili temel tercihle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Yunanistan'la aradaki gerginliğin yumuşatılması ve AET'ye tam üyelik için başvurulması, ekonomik düzeydeki kararların AET içindeki tasarlama —daha doğrusu belirlenmiş— konum hesabedilerek alındığının ilk açık kanıtlarıdır.

Alınan kararların, kapitalist sistemin bütününde egemen kılınmasını çalışan yeni liberalizm anlayışıyla, bu yoldaki politikalarla da bağlantısı, uyumu belirtilmelidir. Öyle anlaşılmalıdır ki, metropol kapitalist devletler, 1960'lı yılların sonlarından beri tedricen ağırlaşmakta olan ekonomik sorunlarını, öteden beri üzerinde çalışmakta oldukları «yeni ekonomik düzenin» belirlenmiş kuralları çerçevesinde çözmeye sürecine girmişlerdir veya girmek üzeredirler. 1980'li yıllar, bu «yeni ekonomik düzen» doğrultusundaki girişimlerin bütün ülke ekonomilerinde ve devletler arası ilişkilerde yol açacağı değişikliklerle karakterize olunacaktır diyebiliriz. Şimdilerde bu «yeni ekonomik düzen» global stratejisine ve bunun her ülkedeki ekonomi politikalarına «yeni liberalizm» akımının yön verdiği belirtilmektedir. Keynesçi anlayıştan farklı olarak devletin ekonomik işlevlerini kısıtlamayı öngören, devletin para-kredi politikalarıyla, sübvansiyonlarla ve gerektiğinde yatırımcı olarak ekonominin «doğal» işleyişine müdahale etmesini yadsayan bu yeni liberalizm akımı özellikle ABD tarafından savunuluyor. Kanımızca bunun nedeni, ABD firmalarının otomatik, demir-cehik hatta elektronik sanayinin bazı dallarında AET ve Japonya ile kendi iç pazarında bile rekabet edemez duruma gelmeleri ama buna karşılık son yıllarda uygulama alanına konulmaya başlanan bilimsel-teknolojik buluşlara dayalı yeni ürün alanlarında ABD'nin sahip olduğu büyük avantajdır. Uluslararası mal ve sermaye akışının önündeki engelleri büyük çapta kaldırarak liberal kuralları benimsendiğinde ABD'nin henüz tam kapasiteyle kullanmadığı büyük potansiyelinin uygulanmaya konulması hızlanacak, bütün üretim sektörlerinde önemli değişimlere yol açmaya aday bu süreç içinde şekillenecek yeni ekonomik düzende ABD'nin belirlenilen nitelikteki endüstriyel organizasyonu odakta olmak üzere «ulusal» ekonomiler arasındaki işbölümü, eskisine oranla daha kesin hatlı olabilecek biçimde yeniden düzenlenebilecektir.

ABD'nin —yukarıda özetlenen biçimde olduğunu ileri sürdükümüz— yaklaşımı AET ve ona dahil başlıca devletler tarafından ne ölçüde kabullenilmektedir, bilmiyoruz, ama Türkiye açısından bakıldığında açıkça görülebilmektedir ki, gerek ABD'nin sözü edilen yaklaşımında ve gerekse AET politikasında Türkiye'ye ka-

Birikim 60/17

pitalist dünyanın işbölümü düzeninde tanınan yer ayıdır. AP hükümeti, 24 Ocak kararlarıyla, yabancı sermaye gelişini kolaylaştıracak mali koşulları yerine getirerek ve uluslararası tekelere her üretim alanını açarak, büyük ölçüde onların doğrudan yatırımları ve kuracakları ortaklıklarla kesin çizgileri belirlenecek bu yere razı olduğunu ilan etmiştir.

Bununla Demirel hükümeti, Ecevit hükümeti dönemindeki dış ekonomik ilişkiler politikasını bütünüyle terk etmiş olmaktadır. Ecevit hükümeti, Türkiye'nin, Avrupa, «Sosyalist Blok» ve Ortadoğu'nun «petrol ülkeleri» arasındaki kavşak konumundan yola çıkarak esnek bir ekonomik ilişkiler politikası uygulamaya çalışmış, konjonktüre göre bu «milli çıkarları gözeterek» politikaların değişebileceğini düşünmüştür. Bunu «devletlerarası ilişkiler düzeyindeki tutumuyla da desteklemeye çalışan Ecevit hükümeti, özellikle 1978 yılı boyunca «Batı'yı eleştirerek, SSCB ile askerî yardım görüşmelerine girerek, «bağılantısızlık» yönünde adımlar attığı izlenimini uyandırmaya çalışmış, ancak ne bu «bağımsız» dış politikasında inandırıcı olmuş, ne de sistemler dışı, «millî çıkarlara» özen gösteren dış ekonomik ilişkiler politikasının açık başarısızlığını önleyebilmiştir.

Demirel, başından beri karşı olduğu bu «macera»nın sonuçları orta verdayken; artık çok daha güvenli biçimde kapitalist sisteme tam entegrasyon politikasını ilan etmektedir.

Asıl üzerinde durmak istediğimiz konu; Ecevit ve Demirel hükümetlerinin «ekonomik sorunlar» ile ülke içi siyasal-toplumsal sorunlar arasındaki bağıntıyı nasıl kurmuş olduklarıdır. Farklılık burada daha açık ve daha anlamlıdır.

1977 ortalarından beri iktidarda bulunan yönetici ekipler, bir yandan —toplumsal muhalefet hareketinin yükselişiyle— sarsılan toplum düzenini ve buna bağlı olarak işlemez hale gelen siyasal düzeni restore etmeye uğraşmış, öte yandan da varolan üretim düzenini karşı karşıya olduğu tıkanma —ekonomik sorunların (bunalım) gittide ağırlaşması bu olgudan dolayıdır— durumundan çıkarmaya çalışmışlardır. Ecevit hükümetinin her iki sorunu ayrı ayrı ele alan, ilkinde öncelik taniyan, mevcut üretim düzenini, geleneksel ana politikaları veri ve «tıkanma» sorununu tekil sorunların toplamı olarak alıp çözmeye çalışan politikaları tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İşbaşına gelen Demirel hükümeti ise yukarıda özetlenenin tam tersi bir yaklaşımı temsil etmektedir. Görünen odur ki, Demirel az önce sözü edilen iki ana sorundan ikincisini öne almış, ilk sorunun çözümünü buna tâbi kılmıştır. Yani Demirel Türkiye'de kapitalizmin bugüne kadarki gelişimi içinde oluşan üretim düzeninin vardığı tıkanma noktasını aşabilmesi için, köklü denebilecek bir müdahalede bulunmuş, 24 Ocak kararlarıyla, bu üretim düzeninin biçimlenmesine, kendine özgü işleyiş kurallarının oluşmasına başlıca etken olan devletin geleneksel politikalarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Başarı şansı ayrı konudur, ama şurası açıktır ki, geri döndüremez bir müdahalede bir. Egemen sınıfın önde gelen tüm temsilcilerinin alkışlarından da anlaşılacağı üzere, bu müdahale aynı zamanda kesin bir tercihin

yapılmış olduğunu, ana doğrultunun belirlendiğini göstermektedir.

Demirel, devletin ekonomik özne olarak oynadığı rolü ve himayeci politikalarla ülke ekonomisi üzerindeki belirleyici etkisini azaltmaya yönelirken, devletin —baskı ve toplumu denetim altına alma— gücünü artırmaya koyulmaktadır. Bu politikalar bilindiği üzere liberal anlayışın, —Demirel'in deyişiyle— «serbest piyasa kuralları»nı kutsayan anlayışın doğal gereklidir. Bu bakımdan aralarında bir iç tutarlılık vardır. Ve yerli gelişen işaret etmeliyiz ki, Demirel'in genel tutumu içinde, «anarşi önlem paketi» yasalarının zorunluluğu öncelikle bu nedenledir. Oysa söz konusu yasaları hazırlayan Ecevit hükümeti için bunlar, 1970'li yıllar içinde yükselen toplumsal muhalefet hareketinin yol açtığı «düzensizliği» ortadan kaldırmanın, toplumu devlet gücüyle düzene sokmanın araçlarıydı.

BİR TOPLUMSAL POLİTİKA «ARACI» OLARAK «SERBEST PIYASA KURALLARI»

Fakat öyle anlaşılmaktadır ki, Demirel hükümeti, toplumun düzene sokulmasını da asıl olarak «serbest piyasa kuralları»na geçiş sürecinden beklemektedir. Onun politikalarının temel doğrultusunu ittifakla onaylayan düzenin egemen güçleri, arzulanıklarla istikrarlı, «huzur» içindeki topluma, bu «geçiş» politikaları sayesinde varmaya çalışacaklardır. Çünkü «serbest piyasa koşulları»na tekabül eden toplumsal ilişki biçimleri, ideolojik, ahlâkî, kültürel formlar bellidir. Dolayısıyla «serbest piyasa koşulları»na geçiş süreci aynı zamanda toplumsal yapının —kapitalizmin «saf» biçimlerine doğru— geçiş sürecidir.

Egemen sınıf bir yandan devletin ülke ekonomisinde tuttuğu yeri kendi işletmeleriyle doldurarak, öte yandan bütün üretim alanlarında kapitalizmi hızlandırarak «serbest piyasa kuralları»nın işleyeceği maddî temeli oluşturmayı başarıyor, bu yetenekte olduğunu görürse, mevcut toplumsal yapının belirtilen biçimde değişeceğini kuvvetle umabilir.

Bu konuda egemen sınıfların iyimserliğini artıran başlıca gerekçe, Türkiye toplumunun haldeki politikt Toplumsal davranış durumudur. **Birikim**'in bir önceki sayısında, 1977 ortalarından beri Türkiye toplumunda giderek daha belirginleştiği görülen bu durumun ideolojik-politik boyutu üzerinde durulmuştur:

«Ekonomik ve politik sorunların bu «dışardan» nedenlere bağlı olarak algılanması, «açıklanması», söz konusu sorunların «ic'eki, «düzen»deki gerekçesi, aslı nedenlerinin silikleştirilmesine yarıyor. Ayrıca bu tür bir kavrayış, kişiler, gruplar ve sınıflar olarak yürüteceğimiz eylemin bu uzak nedenler önünde etkisiz kalacağı yargısına yol açıyor.

«Bu açıklama modeli içinde kişilerin, grupların, sınıfların, «ic'e, «düzen» yönelik politik eylemlilikleri anlamını yitirir. Sorunların kaynağına müdahale edilecek politik eylem ancak «devletin eylemi»dir. Sorunlar ağırlaştıkça ve bu «açıklama modeli» egemenliğini korudukça, dışardaki kaynağa müdahale edilemez ihtiyacı yoğunlaşır ve bu, «güçlü devlet» isteğinde politik ifadesini bulur. Bireyler ve topluluklar, «kaynağı dışarda» olan sorunların kendi ha-

yatları üzerindeki etkilerini, sonuçlarını gidermeye, bunlardan zarar görmemeye uğraşırlar. «Bütün» düşünmek, toplumun çoğunluğu için önlemler almak, «devlet iktidarı»na bırakıldığı, ondan beklediği için, her «parça» da kendi içinde parçalanarak, «kendisi için» düşünmeye, kendisi için çareler aramaya başlar. «Türkiye toplumunun haldeki günlük hayatını karakterize eden şey budur. Herkesin «kendisi» için çözümler aramaya yöneldiği, toplu davranış biçimlerinin ender görülür olduğu bir duruma gelinmiştir. Dernek, sendika, parti gibi ortak, toplu davranış kuruluşlarının bir önceki dönemde sahip oldukları etkinlik ve otoriteyi yitirilerinin altında bu olgu vardır...» («Nereye Uyanılmak?», Sayı 58/59, s. 13).

Birikim'in bundan önceki birçok sayısında bu duruma geliş süreci ayrıntılı biçimde ele alındığı için burada yeniden üzerinde durmayacağız. Sürekli olarak vurguladığımız gibi bugün Türkiye'deki sosyalistler, toplumsal muhalefet hareketinin 1977 ortalarından bu yana duraklamasının «kendisi» kabuğuna çekilmeye yönelmenin nedenlerini derinliğine kavramak zorundadırlar. Hiçbir sosyalist toplumsal muhalefet hareketinin eskisinden çok daha yaygın, kitlesel, güçlü biçimde yükselmesi için ortada eskisinden daha fazla neden var görünmesine karşın; neden dolayı gelişmelerin aksi yönde olduğu olgusunu, bu soruyu ihmal edemez.

Öyle gözükmektedir ki, hükümet —ve daha genelde egemen sınıflar— bu olgunun uzun süre geçerliliğini koruyacağını hesaplamakta, «serbest piyasa kuralları»na tekabül edecek toplumsal biçimlenişlerin, saf kapitalist ölçütlerin, değer yargıların, davranış kalıplarının —özetle kapitalist bir hayat tarzının— yerleşmesi sürecinin kendi doğrultusunda ilerlemesini bu olgunun büyük ölçüde kolaylaştıracaklarını düşünmekte, buna güvenmektedirler.

Örneğin Şubat ayı başlarında Maliye Bakanı TV'deki «Basın Toplantısı» programında, kendisine bir ailenin sırf kira, ısınma ve yiyecek ihtiyaçlarını ortalama ölçüde giderebilmesi için onbin liraya gerek olduğunu, oysa yüzbinlerce ailenin, bu arada devlet memurlarının pek büyük bir bölümünün bu miktarın altında gelirlerle geçinmekle başbaşa bırakıldığını söyleyen bir gazeteciye, gelişmiş ülkelerdeki aileler örnek göstermiş, bu ülkelerde ailelerin ergin bireylerinin hepsinin bir işte çalıştığı, Türkiye'de de böyle olması gerektiği cevabını vermiştir. Şüphesiz Türkiye'deki geleneksel aile düzeninin değişmesine karşı çıkacak değildir, ama Bay Bakanın resmi kayıtlara göre işsizlik oranı yüzde yirmiyi bulan bir ülkede bu sözleri etmesi herhalde alay etmekten de ötedir. Nitekim bir gazeteci Bakan'a durumu hatırlatmış ve Sayın Bakan uygulamaya koydukları kararlarla her sorunu olduğu gibi bu sorunu da çözecekleri vaadini yinelemiştir.

Bu sözlerin gerisindeki hesabı görmek zor olmasa gerek. Anlaşılan Türkiye burjuvazisi, önümüzdeki yıllarda, gelişen halk kitlelerinin kendi aralarında bir «serbest rekabet»e girişmelerini istiyor.* Geçim koşulları

nın ağırlaşması, faal nüfusun yüzde yirmisine yaklaşan «işsizler ordusu»nun daha da duyulur hale gelecek baskısı altında bir «hayat kavgası» vermeye çalışacak insanların bireysel —kendini kurtarma— eğilimine kapılmaları kolaydır. Bunun yararı yalnızca genel ücretler düzeyinin düşürülmesini mümkün kılması değildir. Kendi geçim telaşındaki insanların kendi geçim araçlarına sıkı sıkıya sarılmaları, bunu yitirmemeye öncelik vermeleri, asıl olarak yaratacağı ideolojik-toplumsal sonuçları bakımından önemlidir. Belirli bir hayat standardını koruyabilmek, bunun için «geçiş kapısını» yitirmemek endişesi, yalnızca «işçi olan»ların geniş işsiz kesimleri kendileri için «tehlike» saymalarına yol açmaz, aynı zamanda bir işyerinde, aynı meslekte çalışanlar arasındaki ilişkileri bireysel çıkarlar zeminine oturtmasına da yol açar. Bu eğilimler, son yasalarla ve modernleştirme cabalarıyla «caydırıcı etkisi» artırılmış devlet baskı aygıtının her an tetikte bulundurulacak gücünün, bu kalkarın varlığında istenen biçimde hızlanabileceği; ideolojik baskı ve koşullandırma araçları da bu süreçte elbette üstlerine düşeni yapacaklardır.

Kapitalizmin doğasında bulunan bu eğilimler, Türkiye toplumunda şüphesiz ilk kez ortaya çıkıyor olmayacaklardır. Kapitalizmin egemen hale geldiği bu ülkede, söz konusu eğilimlerin yalnızca yukarıda değinilen görünüşleri değil, toplumsal örgütlenişin bütün birimlerinde yol açtığı değişimler kimsenin yabancı değil. Kapitalizm-öncesinin aile ilişkilerinden başlayarak o yapının bütün toplumsal ilişkilerinden başlayarak her yerde kapitalizmin yalıtılmış birey ve bireysel çıkarı dayalı ilişkiler mantığının artan zorlamaları, 1960'lardan bu yana ağırlaşan toplumsal-kültürel bunalımın nedenidir.

Türkiye bir burjuva-toplumsal devrim yaşamadı. Bu yazının başlangıç kısmında siyasal düzen ile ilgili olarak yazılanlar, bu düzeyde kelimelerin bilinen anlamında bir «devrim» yaşanmadığını, değişimin kendine özgü bir süreçte meydana geldiğini anlatmak içindi. Nasıl orada devletin kendisini, kendisi ile toplum arasındaki ilişkileri tanımlaması gereken yasalar gerçekteki devlet ve devlet-toplum ilişkisini hiçbir zaman yansıtmamış, «idare»de somutlanan bir sentezin oynak çizgisi oluşmuşsa; toplumsal ilişkilerde, toplumsal ör-

rinde halk kitlelerini sefalet koşulları altında tutarken, onları devlet baskısı ve «işsizler ordusu»nun yedek güçleri ile tehdit ederek, böylece birbirlerini rakip görmeye zorlayıp, baskı, sefalet ve kapitalist işbölümü sisteminin presi altında «eğitirken»; hem kendisi de kendi içinde çetin bir rekabet yaşıyor, hem de kitlelerin bu eğitiminin —ya da öğütülmesinin— doğuracağı tepkileri çarpıtıp, hattâ dönüştürüp yararlı hale getirecek ideolojik-kültürel ve giderek toplumsal-siyasal mekanizmalarını da birlikte geliştiriyordu.

Türkiye burjuvazisi kendi oluşum tarihinde kendi içinde gerçek anlamıyla bir rekabetçi dönem yaşamadı. Üstelik, bu sınıf, kapitalizm-öncesi ile sınıf olarak burjuva değerler temelinde açık bir hesaplamaya hiçbir zaman girmedir. Ona gerçekten egemen sınıf olmanın bütün özelliklerini kazandıracak böylesi bir «arındırıcı» süreci yaşamadı.

* «Batı'da burjuvazi, kapitalizmin yükseliş dönemi-

gütleşim biçimlerinde ve kültürel formlarda da aynı sentez, geleneksel kalıpların içinde, eski içeriğin yenisiyle sarmalanması biçiminde olageldi. Yani bir alt-üst oluş, bir tasfiye değil, bir yanyanalık —yeninin giderek belirleyicilik kazanışı ile birlikte— adeta sembiyotik bir ilişki söz konusudur.

1970'li yıllarda, toplumsal muhalefet bu değişimlerin arızalı zemninde maddi koşulları oluşturan burjuva-demokratik haklardan yola çıkan bir hareket olarak ortaya çıktı. Fakat yukarıda belirtilen türdeki bir toplumsal yapı —ilişkiler— değişimi ortamında bu «hak»lar, oturmuş burjuva toplumlarında olduğundan çok daha farklı bir içerikte, daha çok çeşitlilikteki ihtiyaçlara karşılık düşecek biçimde kullanıldı. Örneğin sendikal hak, yalnızca ekonomik ihtiyaçlara değil, belirli bir toplumsal çevre içinde, onun kalıcı ilişkilerinde yaşamak ihtiyacına, siyasal katılım ve ilişki ihtiyacına da karşılık düşebiliyordu. Bu bakımdan toplumsal muhalefetin yükseliş yıllarında tek tek haklar değil, bunların belirli bir niteliği yansıtacak biçimde kaynaşmış olduğu bir «düzen» talebi —örneğin CHP'nin «hakça» düzeni, çeşitli sosyalist grupların değişik isimli «devrim» düzenleri— vardı. Yeni bir toplum, bir hayat tarzı idi aranan.

Bu arayışlar, kırıklıklarla, yer yer öfkeyle örtülmüş karamsarlıklarla sonuçlandı. Başkalarının sorunları için de istenen bir düzen talebinin kendi—miz— ile ilgili endişeler ortasında siliştiği bir dönemden geçildi. 1970 ortalarının kitlesel hareketi, kuşattığı militan hareketlerin çevresinden yavaşça uzaklaşmaya başladı.

Şimdi, bu umut kırıklığı yükü apolitikleşmeyi çeşitli derece ve biçimleriyle yaşamakta olan geniş halk yığınları, üstte devlet baskı gücünün tehditkâr kordonu, altta «serbest piyasa kuralları»nın acımasız olacağı besebelle çark dişlileri arasında, bir prestan geçirileceklerdir. Bu «geçiş» sürecinde, Türkiye toplumunun mevcut yapısını —geleneksel toplumsal örgütleniş biçimlerinin, ahlâk-kültürel form ve değerlerin kapitalizme özgü olanlarla eklenmesiyle örülmüş toplum dokusu— «serbest piyasa» dişlilerince hızlı ve sert bir ayıklanmaya tâbi olacaktır.

Türkiye toplumunun bu süreçten geçerek Batının «örnek» burjuva toplumlarına benzer bir biçimlenişe varacağını öne sürmüyoruz. Belirtmek istediğimiz nokta, Türkiye toplumunun, geniş halk kitlelerinin yaşayacağı toplumsal sarsıntıdır. Ağırlaşan geçim koşulları içinde insanlar bizzat kendileri ilişkilerini çıplak bir bireysel çıkar üzerinde kurmaya zorlandıklarında belirli bir toplumsal yükümlülük biçimini içeren mevcut ilişki biçimlerini —bunlara tekabül eden kurum ve değerleri— de geçersizleştirmeye itilmiş olacaklardır.

Denilebilir ki bu geçersizleşmeye başlayacak toplumsal ilişki biçimleri, kurumlar ve değerler, kapitalizm-öncesi hayat tarzına aittirler ve bunların içerdikleri toplumsal yükümlülük biçimi, toplumsallık anlayışı sınırlılığının yanı sıra pek çok olumsuz ögeyi de barındırmaktadır.*

* Örneğin belli oranda değişmiş olmakla birlikte halen varlığını büyük ölçüde koruyan kapitalizm-öncesi aile biçimi gerçelikle bireyleri arasında güçlü bir bağ-

Ancak vurgulamak istediğimiz nokta; bu göçmeye mahkum ilişki biçimleri içinde şu veya bu ölçüde bir tatmin imkanı bulunmuş, toplumsallık, toplumsallaşma eğiliminin, bu potansiyelin söz konusu ilişkisi, kurum ve değerlerin hızla tasfiyesi ile birlikte açığa çıkmıştır. Bu eğilimin, bu potansiyelin kendini ifadesi, «doyurulma» ihtiyacıdır.

O halde sorun en özet biçimiyle şudur: Türkiye toplumunun içine girdiği yeni evre, —yukarıdan beri anlatılan nedenlerden ötürü— bireyselleşmeyi indirgeyebilecek eğilimleri kadar, toplumsallaşma doğrultusundaki eğilimleri de güçlendiren oluşumlarla kullanılmıştır. Bu ortamda hangi eğilimin belirleyici olacağı doğrudan doğruya sınıf mücadelesi sürecine özel olarak sosyalist hareketin toplumsallaşma potansiyelini gereği gibi açığa çıkarıp, biçimlendirebilmekteki başarısına bağlıdır.

Bu noktada herhalde teslim edilmelidir ki «Türkiye Sosyalist hareketi» 1960'lardan bu yana —özellikle daha geniş imkânlarla sahip olduğu— 1973 sonrasında kitlelerin bu yöndeki eğilimini bilince çıkaramadı bu potansiyeli kendi etrafında toparlayamadı. Yükselen toplumsal muhalefet hareketini kendi etrafında toparlamak için bilinen bütün yöntemlerini, temalarını, motivasyon araçlarını seferber ettiği halde —gerek tek tek ve gerekse bütün gruplarının toplamı olarak— umduğunun hayli altında bir sonuç elde edebildi.

Bu başarısızlığın nedeni «dağınıklık» değildir. «Türkiye Sosyalist Hareketi» on yıllardır kullandığı temalarla toplumsal-siyasal sorunların —artık kanıksanmış ve yetersiz— açıklanmış kalıpları ile kitleleri kavrayamadığını; bilinen örgütlenme biçimleri ve «örgütlenme» teknikleriyle, «eylem» biçimleri ile kitleleri gerçek-kııcı, zengin bir hareketliliğe yönetemediğini görmek zorundadır. Bundan kaçınıldığı süreçte «Türkiye Sosyalist Hareketi» —ister tek grupları ile ister gruplararası ittifaklarla isterse bir bütün olarak— sözü edilen toplumsallaşma eğilimlerini ancak bir —yetersiz— noktaya kadar ve ancak geçici bir süre boyunca besleyebilir. Yalnızca «Türkiye Sosyalist Hareketi»nin 1960'lardan buyana yaşadığı deney değil, «Ulusal Arası Sosyalist Hareket» adı altında gerçekleştirdiğimiz alanın haldeki durumu, bu noktaya geliş süreci binbir kanıtı ile bunu apaçık göstermektedir.

İhtiyaç, karşılıklı yükümlülükleri öngörür ama öte yandan gerek kadın-erkek, gerekse ebeveyn —özellikle baba— ile çocuk(lar) arasındaki katı egemenlik ilişkisini de içerir ve bu temel üzerinde kuruludur. Köy, kasaba ve şehirlerde mahalleler, şehrin bütünü bir toplumsal ilişkiler —örgütleniş— biçimi olarak ele aldığımızda da benzer sonuçla karşılaşırız. Bir toplumsal ilişkiler çevresi olarak ele alındığında büyük kentlerin varoluşlarındaki semtler, geçekünde mahalleleri kentin öteki yerleşim yerlerinde çoktan yitip gitmiş bir dayanışma, paylaşma, ortak davranış geleneğini sürdürmekte iseler de çoğu yerlerde bu geleneklerin canlı tutulması konusundaki gayretlerin, kendini daha geniş bir sosyal çevreden uzak tutma, kendi içine kapanarak değişimin tüm etkilerinden sakınma eğilimlerini yansıttığı da bir olgudur.

Birikim 60/20

O halde nasıl bir örgütlenme anlayışı, nasıl bir yapılaşma?

Bu soruları kendisine sormak gereğini bile duymayacak, tuttuğu yolda devam edecek olanlar vardır. «Türkiye Sosyalist Hareketi»nin sınırlarını varlıkla-

rıyla belirsizleştiren bu akımlar için söylenecek hiçbir şey yok. Fakat sosyalizm hareketi üzerinde yıllarca etkili kılınabilmiş suni kutupsallıkların perdesini aralamış olanlar bu soruları cesaretle, güvenle ele alabileceklerini bileceklerdir.

Birikim 60/21

—0000—

TÜLAY ARIN

Türkiyede Kapitalizmin Bunalımı ve Son Önlemler

Türkiye genel bir toplumsal bunalım içindedir. Bu bunalımın boyutu üretimde yetersizlik ve dengesizlik, atıl kapasite, büyüme hızında düşme, gelir dağılımı dengesizliği, işsizlik ve dış ödemeler darboğazı şeklinde kendini göstermektedir. Devlet sisteminin işleyişindeki bunalım ve ciddi toplumsal huzursuzluklar bunalımın diğer boyutlarıdır. Aslında bu bunalımın kaynağında, genel olarak, sermayenin iç çelişkileri, özgül olarak da, dünya kapitalist sistemine yeterince entegre olamayan ve devletin desteği olmadan yaşayamayan az gelişmiş ülke kapitalizmi bulunmaktadır. Bunalımın gerisinde üretim gücünün geliştirilememesi, dışa bağımlılığın yarattığı üretim kesimleri arasındaki dengesizlik, üretim ve gelir dengesizliği, verimsiz işleyiş ve atıl kapasite sonucu kâr hadlerindeki düşme eğilimi yatmaktadır. Bunalım içindeki az gelişmiş kapitalist sistemin kendini yeniden üretmemesi tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Türkiye Hakim sınıfları, bunalımdan çıkmak için devletin yapacağı yeniden düzenlemeleri zorunlu görmektedir.

A. KAPİTALİST SİSTEMDE DEVLETİN İŞLEVLERİ*

Kapitalist sistemde devletin işlevleri ve müdahaleleri kapitalist üretim biçiminin varolma koşullarından ayrı olarak tahlil edilemez. Kapitalist üretim, artıkeleminin artık-değer üretmesi ve üretilen artık-değerin piyasada mübadele yoluyla gerçekleştirilmesi temeline dayanır. Sermayedarlar arasındaki rekabet yaratır, lan artık-değerin sermaye birikimine dönüştürmesini ve ekstra-kâr yaratmak üzere kullanılmasını gerektirir. Sermayedarlar arası rekabette yeterli kadar kâr sağlayamayayan sermayedarlar piyasadan silinecekler ve kârlarını korumak ve artırmak çabasındaki sermaye konsantrasyon ve merkezleşme eğilimi gösterecektir.

Kapitalizmin kârlılığını sürdürülebilmesi için gerekli önkoşulların tümü, birbirleriyle rekabet içinde olan tek tek sermayedarlar tarafından gerçekleştirilemez. Çünkü bu önkoşullardan bazılarını gerçekleştirmek tek tek sermayedarlar için yeterli kadar kârlı değildir. Rekabet, her sermayedarı en az ortalama kâr oranını elde etmeye zorlar ve sermaye birikimi için gerekli olduğu halde özel üretim kârı olmadığı kullanım değerlerinin yaratılmasını olanaksız hale getirir. Bu önkoşulları sağlamak için, piyasa güçlerinden farklı, fakat onların hakimiyetinde olan, genel olarak serma-

yenin ortak ihtiyaçlarını karşılayacak bir aygıt, yani devlete ihtiyaç vardır. Devlet, sermayenin genel çıkarını korumak için hem emekçi sınıflara hem de genel olarak sermayenin çıkarına aykırı düşüşü zaman, tek tek sermayedarlara veya sermayenin bir bölümüne müdahale eder.

Genel olarak sermaye tek tek sermayelere değil ayrıca farklı ulusal sermayelere bölünmüştür. Bu sistemde devlet hem özgül ulusal sermayenin çıkarlarını korumak, hem de uluslararası sermaye akımlarını düzenlemek için diğer devletlerle ilişkileri girer. Sermayenin uluslararası rekabeti ve kapitalist gelişme bir yandan da ulusal sermayenin bu rekabette daha az zarar görmesinin koşullarını sağlamasını gerektirir.

Kapitalizmin bir üretim biçimi olarak kendini yeniden üretmesinin yani kapitalist üretim ilişkilerine girmesinin iki temel önkoşulu vardır. Bunlardan biri sermaye birikiminin sürmesi, diğeri ise bu üretim biçiminin insan ihtiyaçlarını karşılayabildiğine, sistemin işleyişinin toplumsal haklılığına tüm toplumsal katmanları inandırarak sistemin meşruluğunun korunmasıdır.

Devletin işlevi, birbirini tamamlayan, fakat özellikle bunalım dönemlerinde birbirleriyle çelişkiye düşen bu iki ana alanda gerekli önkoşulları sağlamak ve sürdürmektir. Şimdi bu işlevlere daha yakından bakalım.

1. Sermaye Birikiminin Sürdürülmesi

Tüm kapitalist üretim ilişkilerinin temeli ve sistemin yeniden üretilmesinin motoru sermaye birikimidir. Sermaye birikiminin sürmesi için malların üretimini ve müdahalesini kolaylaştıracak önkoşulların sağlanıp sürdürülmesi gerekir. Bu önkoşullar üç gruba ayrılabilir: 1 — Üretimin genel teknik önkoşulları, 2 — Üretimin genel toplumsal önkoşulları, 3 — Emek-gücünün yeniden üretiminin önkoşulları.

Fiziksel üretim sürecinde kullanılması zorunlu, fakat özel sermayenin —şüphesiz üretim güçlerinin ve kapitalist gelişmenin düzeyine bağlı olarak— düşük kârlı, yüksek riskli bulunduğu, çok büyük sermaye gerektiren alanlarda devlet, üretimin genel teknik önkoşullarını sağlamak zorundadır. Ulaştırma, haberleşme, elektrik, su, enerji vs. gibi tüm üretime girdi olan altyapı hizmetleri ile diğer temel mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımı bunlar arasındadır. Dev-